

Kentsel Peyzajın Değişen Kavramsal erevesi: Ankara zerine Değerlendirmeler

The Changing Conceptual Framework of the Urban Landscape: Reflections on Ankara

Funda BAŞ BÜTÜNER

Doç. Dr., Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
Assoc. Prof., Middle East Technical University, Faculty of Architecture, Department of Architecture, Ankara, Turkey
fbutuner@metu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-6203-9002

Selin ÇAVDAR SERT

Dr. Öğretim yesi, Ostim Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye
Assist. Prof., Ostim Technical University, Faculty of Architecture and Design, Department of City and Regional Planning, Ankara, Turkey
selin.cavdarsert@ostimteknik.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2457-4300

DOI: 10.5505/jas.2021.27146

z

Cumhuriyet Döneminde Ankara'da tasarlanan bütüncül peyzaj dokusu, bugün yerini parçacıl bir yaklaşımla üretilen birbirinin tekrarı yeşil alanlara bırakmıştır. Bu değişimin getirdiği yıkıcı süreç kentin özgün peyzaj dokusunu tahrip etmiş; var olan peyzaj değerlerini görünmez kılmıştır. Bu noktada makale, Ankara'nın aşınan ve yok olan peyzaj dokusunu farklı ölçek, bağlam ve mekân tipleriyle sergileyen iki çizgisel peyzaj üzerinden tartışmaktadır: Atatürk Bulvarı ve Hatip ayı vadisi. Morfolojik yapıları ve oluşma biçimleri birbirlerinden farklı olan bu iki peyzaj dizgesi üzerine yapılacak okuma, Ankara peyzaj tarihinin özgün meknlarını ve yitirilen çeşitliliğini bütüncül bir çerçevede yeniden düşünmemize imkân verecektir. Bu okuma aynı zamanda, günümüzde varlığını sürdüren arda kalmış potansiyel alanlara ve peyzaj üretme biçimlerine dair de farkındalık yaratacaktır. Böylece, son 20-30 yıldır birçok dünya kentinin gündemine aldığı iklim değişikliği ve dirençli kentler gibi konuların gerektirdiği peyzaj odaklı Şehirciliğin Ankara bağlamında tartışılması mümkün olabilecektir.

Anahtar sözcükler: Kentsel peyzaj, Peyzaj odaklı Şehircilik, izgisel peyzaj, Hatip ayı vadisi, Atatürk Bulvarı peyzajı, Ankara

Abstract

The integrated designed landscape of Ankara's Republican period has now been replaced by fragmented and repetitive landscapes. This change has introduced a destructive process that has significantly damaged the fabric of the city's characteristic landscapes, and has obscured their existing value. This article considers two linear landscapes that present different scales, contexts, and spatial types of Ankara's abraded and lost landscapes: Atatürk Boulevard and Hatip Creek valley. Examination of these two landscapes, which differ in their morphological structures and forms, enables a reconsideration, through an integrated lens, of the characteristic spaces and lost diversity of Ankara's landscapes. Such a reading also raises awareness of the potential of currently existing areas for landscape production. It is suggested that the landscape-based urbanism that has been considered by many world cities during the last 20-30 years to cope with climate change and preserve the cities should also be applied to Ankara.

Keywords: Urban landscape, Landscape-based urbanism, Linear landscape, Hatip Creek valley, Landscape of Atatürk Boulevard, Ankara

Farklılıklarına rağmen şehirler çevrelerini benzer bir şekilde dönüştürmüştür... Doğal çevreyi değiştiren insan faaliyetleri tüm şehirlerde ortaktır: güvenlik, barınma, yiyecek, su ve enerji sağlama ihtiyacı; atıkların bertaraf edilmesi...; ve daha fazla alan için sürekli artan talep.

(Spirn, 1984, s. 12-13).

Giriş

Kent ve peyzajın değişen etkileşimi, dinamik bir kuram ve uygulama alanını beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılın kent parklarıyla kent içinde doğanın yaratılmasından, günümüzde kentin bir peyzaj olarak yorumlandığı tartışmalara uzanan yüzyılı aşkın süreçte peyzajın değişen halleri, kentle kurduğu ilişki biçimlerini de şekillendirmiştir.¹ Ancak, hiç kuşkusuz ki son 20-30 yıldır gündemi oluşturan peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımları (peyzaj şehirciliği, ekolojik şehircilik ve altyapısal şehircilik gibi), peyzajın kuram ve uygulama alanını genişletmiş; kentsel gelişim ve peyzajın bütünlük bir çerçevede ele alınmasının gerekliliğini birçok kente benimsetmiştir.² İklim değişikliği, kapsayıcı kentsel mekân ve dirençli kentler odaklı stratejilerin geliştirilmesinde, çoklu ölçek ve çeşitli bağlamlarda işleyecek kentsel peyzaj dokusunun üretilmesi ve sürdürülmesi önem kazanmıştır. Bu durum, peyzajın süreklilik, ağ ilişkileri ve mekân üretme niteliklerinin ön plana çıktığı bir kurguyu gerekli kılmış; ve peyzaj, kentlerin ihtiyaç duyduğu altyapıyı sağlayan bir araç ve ortam olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Bu noktada makale, kent ve peyzajın değişen etkileşimi üzerinden Ankara'ya dair bir değerlendirme yapmaktadır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Ankara'da üretilen zengin ve bütünlük peyzaj dokusu, bugün yerini güzelleştirme odaklı geliştirilen parçacıl ve birbirinin tekrarı yeşil alanlara bırakmaktadır. Peyzaj üretme biçimlerindeki bu yıkıcı değişim Ankara'nın özgün kentsel peyzaj

dokusuna zarar vermiş; hâlen var olan değerlerini de görünmez kılmıştır. Her ne kadar peyzajın dönüşümü kentsel yayılmanın olağan bir sonucu olarak değerlendirilebilirse de, Ankara için bu değişim oldukça sarsıcı olmuştur. Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının tasarlanmış/planlanmış peyzajları ile var olan doğal varlıkları, 20. yüzyılın ikinci yarısında birçok kent gibi Ankara'nın da deneyimlediği kentsel yayılma ve dönüşümle büyük ölçüde tahrip edilmiştir. Kentin o dönemde sahip olduğu farklı ölçek, bağlam ve kullanımlara sahip peyzaj dokusu parçalanmış, aşınmış ya da tamamen yok olmuştur. Arda kalan Ankara peyzajı, bugün hâlâ tahrip sürecinin bir nesnesi olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımları üzerinden Ankara'ya dair yapılacak bir değerlendirme, kentin kaybettiklerinin ötesinde, potansiyellerini keşfetmeye de olanak tanıyacaktır.

Makale, Ankara'nın aşınan peyzaj dokusunu farklı ölçek, bağlam ve tipolojileriyle arşivleyen ve kısmen bugüne aktaran, birbirinden farklı iki çizgisel peyzaj üzerinden bir inceleme yapmaktadır: Atatürk Bulvarı peyzajı ve Hatip Çayı vadisi. Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının bütüncül kentsel peyzaj dokusunu temsil eden ve kuzey-güney yönünde bir mekân üretici olarak varolan Atatürk Bulvarı ile; bağ, bahçe ve bostanlarıyla dönemin kırsal, doğal ve üretim peyzaj dokusunu (ya da bugünkü tanımla kentsel doğasını) temsil eden Hatip Çayı vadisi, Ankara peyzaj tarihinin özgün değerlerini bütüncül bir

1 19. ve 20. yüzyıllar, peyzajın farklı alanlarla etkileşim içinde olduğu, hem kuram hem de pratikte yeni yaklaşımların ortaya çıktığı dönemlerdir. Pitoresk resme öykünerek doğa manzaralarını kentte yeniden yaratan 19. yüzyıl kent parkları, aynı zamanda kentteki farklı sınıfların bir araya gelebileceği ortak zemini oluşturmayı amaçlar. 20. yüzyılın ilk yarısına gelindiğinde, kent ütopalarında peyzaj, farklı ölçeklerde etkin bir sistem olarak ön plana çıkar. Yüzyıl ortalarında, doğal kaynakların kısıtlılığına dair artan endişe ve çevrecilik yaklaşımı, arazi sanatı ve ekoloji alanıyla peyzajın etkileşimini kuvvetlendirir. 1980'ler peyzaj-kent arasındaki ilişkide yeni kavramsal yaklaşımların ortaya çıktığı bir dönemdir. Tarih ve estetiğin yanı sıra, peyzajın kültürel boyutu ve çok katmanlılığıyla korumaya değer bir ortam olduğu kabul görür. Yine bu dönemde, farklı ölçeklerdeki peyzajların, kentteki program çeşitliliğine referansla kurgulandığı yaklaşımlar pratiğe yansımaya başlar. Bu gelişmeler doğrultusunda, peyzaj ve kent arasındaki çeşitlenen ilişki biçimleri, peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımın temelini atan tartışma zeminini oluşturur.

2 Oslo Hovinbyen Kentsel Gelişim Projesi, Paris'teki "Reinventing the Seine" projesi ve Berlinde demiryolu boyunca kentin güneyinden merkeze uzanan çizgisel park sistemi, kentsel gelişim ve peyzajın bütünlük çerçevesinde ele alındığı Avrupa örnekleri olarak ön plana çıkar.

çerçevede yeniden düşünmemize imkân verecektir. Kentsel peyzaja dair kavramsal ve tarihsel okumanın bütünlüklü bir kurguda ele alındığı bu makaleyle, Ankara'ya dair geliştirilecek kentsel gelişim stratejileri için peyzaj odaklı bir çerçeve tanımlanabilecektir. Bugün birçok dünya kentinin asıl gündemini oluşturan iklim değişimi ve dirençli kentler gibi konuların gerektirdiği çoklu ölçek ve farklı bağlamlarda işleyen kentsel gelişim stratejileri, peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımlarıyla Ankara için de üretilmelidir. Makale kapsamında ele alınan iki çizgisel peyzaj, bugün hâlen barındırdıkları potansiyelleriyle kent için geliştirilecek peyzaj odaklı şehircilik stratejilerinin tetikleyicisi olabilir.

Peyzaj ve Kent

Değişen Anlam, Değişen Pratik

19. yüzyıldan günümüze peyzaj kavramının değişimi hem kuram hem de uygulama alanlarında çoklu bir bakış açısının gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkçedeki kökeni Fransızca'daki *paysage* kelimesine dayanan peyzaj, "kır" ve "kıra ait" manzara anlamı taşımaktadır. Benzer şekilde, kelimenin İngilizcedeki sözlük karşılığı "yeryüzünün bir bakışta kavranabilecek bölümü" olarak geçmektedir. Ancak, peyzajın İngilizce'deki karşılığı olan *landscape* kelimesi kökenbilim açısından incelendiğinde "manzara" ya da "kıra ait" olanın ötesinde anlamlar taşıdığı görülür. Yer ve arazi anlamına gelen *land* ile şekillendirmek ve durum anlamına sahip *scape* köklerinden türeyen *landscape*, insan ve yer ilişkisine işaret eder (Spirn, 1998). Böylece peyzaj, en temel kavramsallaştırılmasıyla, doğa ve kültür arasında değişen ilişkinin ürettiği ortam ya da araç olarak yorumlanır.

Jackson'a (1984) göre peyzaj, bir "mega yapı" olarak tanımlanabilecek doğanın bileşenlerinden biridir. Ancak, peyzajın salt doğal bir çevre sunduğuna dair genel kanının aksine Jackson (1984) peyzajı "sentetik mekân" olarak kavramsallaştırır. Sentetik mekân olarak peyzaj, insan yapısı birçok sistemin yeryüzünde üstüste yığılmasıyla oluşur. Peyzaj, insan yapısı ya da insan müdahalesiyle şekillenen mekânların oluşturduğu ve kolektif varoluşumuzu destekleyen bir altyapı olarak da tanımlanabilir (Jackson, 1984). Ancak, hiç kuşkusuz ki insan, bu ortamın tek aktörü değildir. Peyzaj tüm canlıların aynı ortamı paylaştığı ve bir arada şekillendirdiği, doğal ve kültürel süreçlerle oluşan bir sistemdir (Spirn, 1998). Eckbo (1969), peyzajın sistem olma hâlini sonsuz bir deneyim sürekliliği ve yapılar, açık mekânlar ve doğa arasındaki

karşılıklı ilişkiler ağı olarak açıklar (Eckbo, 1969). Benzer bir bakışla Lyle (1999), yeryüzündeki her peyzajın, birbirine bağımlı bir ağ içinde işlediğini söyler. Herhangi bir ölçek ve bağlamdaki peyzaja yapılan müdahale, aslında daha geniş bağlam ve ölçekteki peyzajları etkiler. Dolayısıyla tasarım ve planlama sürecinde, mevcut arazi sınırlarının ötesindeki ilişkiler ağını görmek, zedelememek ya da bazı durumlarda yenilerini yaratacak bilinç ve bilgiye sahip olmak önemlidir (Lyle, 1999).

Peyzajın bir sistem olduğu kabulü, farklı alanlarla iç içe geçmiş ilişkisini ve kavramsal tanımının zorluğunu açıkça ortaya koyar. Waldheim ve Doherty (2016), peyzajın tek ve asıl bir anlam üzerinden tariflenmeye çalışılmasındansa, farklı alanlarla olan ilişkisi üzerinden yapılacak bir okumanın, peyzajın farklı kimliklerini tanımayı mümkün kılacağını söyler; edebiyat, resim, fotoğrafçılık, şehircilik, mimarlık, ekoloji, altyapı, teknoloji, tarih gibi. Böylece peyzajın kültürel olma durumunun ötesinde, genişleyen kuram ve uygulama alanı da kavranabilecektir.

20. yüzyıl peyzaj kuramında, peyzajın ve kentin dönüşen ve birbirini etkileyen ilişkileri, dinamik bir tartışma zemini yaratır. Dünya nüfusunun yarısından fazlasının kentsel alanlarda yaşamaya başlamasıyla ortaya çıkan nüfus akışı, peyzaj dokusunda köklü değişimlere sebep olmuş; olmaya da devam edecektir. Doğa olayları ve insan müdahalesi peyzaj dokusunun değişiminin temel nedenleridir; ve kentleşme, kimi zaman ani kimi zaman da yıllara yayılan bu değişimi tetikleyen ana nedenlerden biridir (Antrop, 2005). Çeşitli bağlam ve ölçeklerde işleyen peyzaj dokusunun parçalanması, aşınması ve dönüşümü konusu; özgün tarihi, coğrafi, kültürel ve morfolojik değerleri ile gelişim gösteren kentlerin ortak endişesi olarak ortaya çıkar. Dünyanın birçok kentinde, arazi kullanımındaki değişimler sonucunda çoğul (ekolojik ve kültürel) değerleriyle var olan peyzajlar parçalanmış, peyzaj dokusundaki çeşitlilik azalmış, ve kentsel peyzajlar kimliklerini kaybetmeye başlamıştır (Antrop, 2004). Kent ve peyzaj arasındaki bu devinimi kavramak, peyzaj koruma ve geliştirme ile kentsel gelişim stratejileri arasında bütünlüklü bir çerçeve oluşturmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu kabul, peyzaj ve kent arasındaki ilişkinin kısıtlı ele alınışının sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir. 19. yüzyılın son yarısında yüksek yoğunluk, çevre kirliliği ve ekolojik gerilimin bulunduğu ortamlar olarak tasvir

edilen kentler ile kentleşmenin olumsuz etkilerini hafifleten ortam ve araç olarak görülen peyzajın ikililikler üzerinden temsil edilen beraberliği, günümüzde yerini iç içe geçmiş kent ve peyzaj kavramsallaştırmalarına bırakmıştır. Böylece, önceden büyük ölçüde çevre sorunlarının kaynağı olarak görülen kentleşme ile ilgili olarak, sorunların çözümünü esas alan yeni yaklaşım ve kavramlar tartışılmaya başlanmıştır. Genişleyen kentlerin, çeperdeki peyzaja ve doğal kaynaklara verdiği tahribat göz önüne alınarak benimsenen, kent, peyzaj ve doğanın bir arada etkinleştiği modeller, yenilikçi mekânsal ve morfolojik yaklaşımları beraberinde getirmiştir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren, kentlerin şekillenmesinde ve inşasında, peyzajın, temel yapı taşı olarak mimarının yerini alması ve önceliğin tekil yapılardan çok peyzaja verilmesinin gerekliliği tartışılmaya başlamıştır (Allen, 2001; Corner, 2006; Waldheim, 2006; Frampton, 1995). Peyzaj, kentsel mekânın bilinen üretim biçimlerine alternatif; yeni şehircilik yaklaşımları için model olmuştur. Böylece, insan yapımı çevrenin olumsuz ve yıkıcı etkilerinin iyileştirilmesi ve peyzaj odaklı mekân üretme pratiklerinin ortaya çıkması mümkün olabilecektir.

Peyzaj Odaklı Şehircilik

1990'lı yıllardan itibaren kentsel gelişim stratejilerinde ve uygulamalarında peyzaj odaklı şehircilik tartışmaları gündeme gelmeye başlamış; peyzaj şehirciliği, ekolojik şehircilik ve altyapısal şehircilik gibi yaklaşımlar kent ve doğanın ihtiyaç duyduğu diyalektik, üretken ve yaratıcı zemini oluşturmuşlardır. Kentlerin kompleks ve evrimsel yapısı düşünüldüğünde, peyzaj, kentsel gelişim stratejilerinin gerektirdiği esnek, bütünleşik ve üretken sistemin oluşturulmasında hem bir araç hem de ortam olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımların ortak noktası, yeşil yüzey miktarını artırmanın ötesinde, toplum ve çevreyi iyileştirecek bir kentsel gelişme modeli için gerekli etkin peyzajı üretmektir.

Peyzaj odaklı şehircilikle gündeme gelen tartışma, kısa sürede kentsel strateji ve uygulamalara yansiyacak yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Çoklu ve iç içe geçmiş ölçeklerde ilişkilerin kurulmasının gerekliliği; kentlerin gelişiminde altyapısal peyzajın etkinleştirilmesi; arazilerin çoğul katmanlar üzerinden okunmasının

değeri, bunların başında gelir. Peyzaj tasarım ve planlamasında, hem zaman hem de mekânda geniş bağlamla kurulan ilişkilerde yüzeyin nasıl tanımlandığı ve programlandığı önem kazanır (Corner, 2006; Wall, 1999). Kent-kır, dolu-boş, nesne-zemin gibi karşıtlıklar üzerinden kurgulanan kent-peyzaj temsili yerine farklı bağlam, ölçek ve seviyelerdeki alanları kapsayan, çatıyı ve zemini aynı süreklilik içinde gören akışkan-yüzey³ tanımı ön plana çıkar. Akışkan-yüzey ifadesi; arazilerin, ağların ve altyapıların bütüncül olarak ele alınışına, değişken bir yapıya sahip olmalarına ve geniş kentsel arazilerin örgütlenmesine referans verir (Corner, 2006). Özellikle ekolojik şehircilik yaklaşımının vurguladığı gibi, akışkan-yüzeyin kabulüyle, peyzajın kent sahası sınırlarının ötesindeki kırsal örüntüler ve doğal ekolojilerle etkileşimi kavranabilecektir (Mostafavi, 2010).

Bu noktada altyapı, peyzaj odaklı şehirciliğin hem kuram hem de uygulamada tartıştığı öncelikli kavramlardan biri olarak ortaya çıkar. Altyapı ve peyzaj arasındaki ilişkiye vurgu yapan peyzaj şehirciliği ve altyapısal şehircilik, peyzajı altyapı, altyapıyı da peyzaj olarak tartışır (Bélangier, 2013; Strang, 1996; Allen, 1999). Bu etkileşimli ilişki, "süreklilik" ve "akış" kavramlarını ön plana çıkarır. Peyzaj ve altyapı arasında kurulan bağ, altyapının mekânsallığını keşfetmenin ötesinde, kentlerdeki ulaşım, yeşil ve mavi altyapıların bütünleşik bir peyzaj sistemi olarak düşünüldüğü sürdürülebilir kentsel gelişim strateji ve uygulamalarını gündeme getirir (Nijhuis ve Jauslin, 2015). Böylece doğal ve insan yapısı sistemlerin birbirleriyle uyumlu ve bir arada işlediği, melez mekân ve morfolojiler keşfedilmeye ve üretilmeye başlar.

Altyapının ağ özelliği taşınması ve süreklilik sunma durumu, var olan peyzaj dokusunun ötesinde, aşınmış, değersizleştirilmiş ya da atıl kalmış çeşitli ölçeklerdeki peyzajların keşfedilmesini de mümkün kılar. Hiç kuşkusuz bu durum, görünür olanın ötesindekileri görmeye ve peyzajın katmanlarını anlamaya olanak tanır. Spirn (1998) ve Doherty'nin (2016) peyzajı literatüre referansla tartışmaları, peyzajın doğal, tarihsel ve kültürel birçok katman barındırdığını ve kentlerdeki peyzaj dokusunun, yeni ve eskinin bir aradalığıyla zaman-mekân uzamında etkileşim içinde oluştuğunu vurgular. Peyzaja "palimpsest" kavramı üzerinden yaklaşan Doherty (2016), her

3 *Terra fluxus* ifadesinin Türkçe karşılığı olarak kullanılmıştır. *Terra fluxus*, köken bilim açısından incelendiğinde "zemin" ya da "kara" anlamına gelen *terra* ile "yoğun akış" ya da "sürekli değişim" anlamına gelen *fluxus* kelimelerinin bir araya gelmesinden oluşur (Terra, t.y.; Fluxus, t.y.).

peyzajın aslında bir öncekinin üzerine yazıldığını; ve zaman içinde tamamen temizlenmiş olsa bile birçok izi barındırdığını söyler. Çoğul katmanları ile değerlendirildiğinde, peyzajın çok farklı seviye ve biçimlerde okunması ve yorumlanması mümkündür (Doherty, 2016). Peyzajın barındırdığı doğal ve kültürel katmanların, yatay ve dikey ilişkileri gösteren derin kesitler üzerinden temsili, yer altı ve yer üstündeki değerlerin bütünsellik içinde kavranmasına olanak tanıyacaktır (Carlisle ve Pevzner, 2012). Böylece zeminin arşivlediği doğal ve kültürel peyzajın bir arada etkinleştiği altyapısal peyzaj kurgulanabilecektir.

Peyzaj odaklı şehirciliğin ön plana çıkardığı kavramlar, günümüz kentlerinin ihtiyaç duyduğu çeşitlilik içeren peyzaj dokusunun üretilmesine ve aynı zamanda mekânsal, sosyal ve ekolojik olarak bütünlük bir çevrenin geliştirilmesine katkıda bulunacaktır (Nijhuis ve Jauslin, 2015). Bu tartışmaya referansla makale, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kent ve çepere ait peyzajın bütüncül bir yaklaşımla kurgulandığı ilk kent olan Ankara'ya dair, özgün iki çizgisel peyzaj (Atatürk Bulvarı ve Hatip Çayı vadisi) üzerinden bir değerlendirme yapmaktadır.

Ankara Peyzajına Dair

Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında inşa edilen bütüncül peyzaj dokusu, kentteki ve çeperdeki mekânsal-kültürel pratiklerin uyumlanmasını sağlamanın yanı sıra kent ana formunu da biçimlendirmiştir. Ancak, 1960'lı yıllara gelindiğinde, farklı ölçek ve tipleri içeren zengin doku, Ankara'nın doğal peyzajı ile birlikte tahrip olmaya ve özgün niteliklerini kaybetmeye başlar. Günümüzde, farklı dönem yapılaşmalarını ve bağlarını içeren bu sistem, mekânsal süreklilik ve çeşitlilik göstermesi nedeniyle hâlâ görünürlüğe sahiptir ve gücünü bu niteliklerinden alır. Her ne kadar kentin yeni gelişen bölgelerinde yeşil alanlar tasarlansa da, güzelleştirme çabalarının baskın olduğu ve birbirine benzeyen bu alanlar Cumhuriyet Döneminde yaratılan ve kente kimlik veren özgün peyzaj dokusunun yerini alamamaktadır. Bu bölüm, Ankara kent peyzajının kurgulanmasına ve süreç içindeki değişimine dair tarihsel-kavramsal bir okumayla, kentin hâlen sahip olduğu potansiyellerin kavranması ve geleceğine yönelik stratejilerin geliştirilmesi için bir altlık oluşturur.

Akışkan ve Bütüncül Peyzaj Dokusu

Cumhuriyet öncesinde Ankara kenti Kale çevresinde gelişmiştir. Kentin batısı, Ankara Çayı çevresindeki ba-

taclık alanlar ve daha yüksek kotlarda hayvancılığın geliştiği çiftliklerle sınırlanmıştır. Hakim bitki örtüsü olan Anadolu bozkırının dışında, kentin doğusuna uzanan Hatip Çayı bağ, bahçe, bostanlarla çevrilidir. Bu dönemde dinlenmek amacıyla özellikle akarsu kenarları kullanılmakta, Bentderesi kentin sosyal yaşantısında önemli yer tutmaktadır.

Ankara'nın başkent ilan edilmesi sonrasında kent için geliştirilen planlarda peyzaj dokusuna dair alınan bütüncül kararlar dikkat çekicidir. Kentin ilk planları Carl Cristoph Lörcher ve Hermann Jansen tarafından hazırlanmıştır (Tankut, 1993; Cengizkan, 2004). Her iki plan da doğal varlıkların kıymetlendirilmesiyle ilgili ortak bir dile sahiptir. Planlarda kentin yerleştiği ve gelişeceği bölgeler içinde kalan ve kenti çevreleyen doğal varlıkların bütüncül bir çerçevede detaylı olarak vurgulandığı görülmektedir. Önerilen peyzaj sistemi içinde akarsular ve vadiler öncelikli olarak değerlendirilmektedir. Lörcher plan raporunda derelerin çevresinin doğal alan olarak bırakılması önerisine benzer bir yaklaşımla, Jansen de akarsu çevrelerinin yapılaşmaya uygun olmadığına dikkati çekmekte, bu alanların dinlenmek için imkân sağlayacağını vurgulamaktadır.

Jansen'in önerisinde topoğrafya, kentsel dokunun şekillenmesinde temel referanstır. Planın en büyük katkılarından biri doğal varlıkları (tepeler, vadiler, akarsular) ve tasarlanmış peyzaj birimlerini (parklar, küçük bahçeler, yeşil şeritler, açık sahalılar) süreklilik içinde ilişkilendiren ve kenti bir ağ gibi saran peyzaj sistemidir. 19. yüzyıl peyzaj planlama yaklaşımlarını yansıtan Jansen planında, farklı ölçek ve bağlamlardaki yeşil yapılar (Burat, 2011) planın fonksiyonel, sürekli, yapısal ve morfolojik elemanları olarak kullanılmaktadır (Şekil 1).

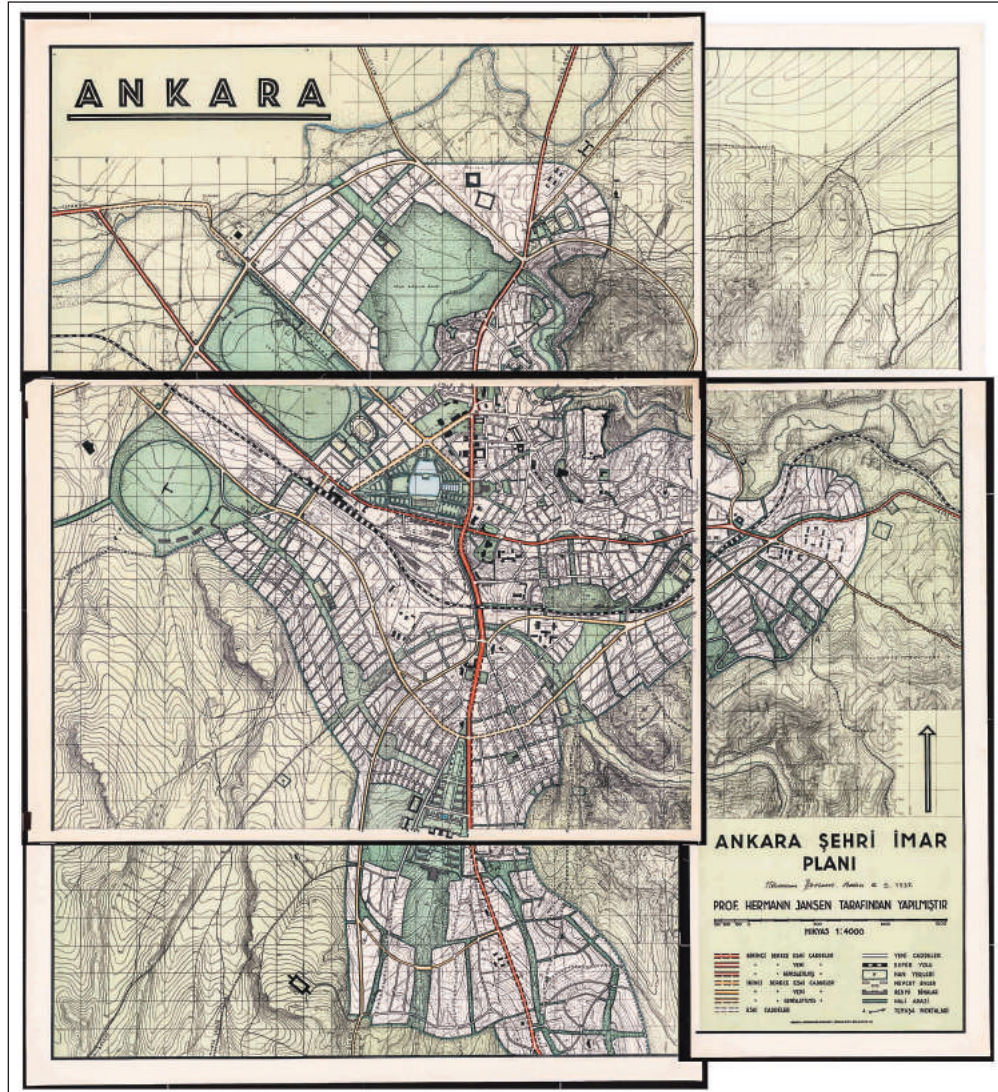
Peyzaj stratejilerinin Jansen planındaki önceliğini gösteren bir durum da, ulaşım ve peyzajın bir arada çalışması, bütüncül bir altyapı olarak ele alınmasıdır. Jansen'e (1937) göre yollar, demiryolu ve yeşil şeritler planın iskeletini oluşturmaktadır. Merkezde ve her mahallede bulunan şeritler ile kent çeperindeki tepeler ve yeşil alanlara yürüyerek ulaşılacak bir peyzaj ağı önerilmektedir. Önerilen bütüncül peyzaj dokusu merkezde Atatürk Bulvarı peyzajını içine alacak şekilde mahalli birimlere ulaşmakta, İncesu ve Bentderesi'ni sararak yeni bir altyapısal peyzajın temelini atmaktadır.

Jansen'in 1937 yılında hazırladığı kent planında korunan bağ, bostan ve bağ evleri yeni gelişecek bölgelerin (Etlık,

Keçiören, Etimesgut, AOÇ, Dikmen, Çubuk Barajı ve peyzajı) konumlarını tanımlamakta ve bu bölgelerde oluşturulacak peyzaj sistemini ortaya koymaktadır. Bu planda kent hudutları batıda Ankara Çayı vadisini takip eden Etimesgut ve Atatürk Orman Çiftliği'ni (AOÇ), kuzeyde Etlik ve Keçiören'i, güneyde Dikmen ve Çankaya sirtlarını ve doğuda Hatip Çayı vadisini takiben Kayaş banliyösünü içine almaktadır. Yeşil şeritler ve yeşil parçalar ise kent merkezine komşu mahallelere ulaşırken; Hatip Çayı üzerinden, doğu peyzajının bulunduğu Mamak ve Kayaş köylerine uzanmamaktadır. 1937 tarihli plandaki bu kurguya rağmen Hatip Çayı'nı saran

doğu peyzajı, 1930'lu yıllarda banliyö hattının Kayaş'a ulaşması sonrasında kentin sosyal yaşantısı açısından bir odak hâline gelmiştir. Yeni plan bölgeleri ve merkezdeki bağ (Etlik, Dikmen, Balgat, Çankaya, Ayrancı), bostan (Kazıkıçı Bostanları) ve bahçelerin kentsel gelişime rağmen korunduğu görülmektedir.

Bu sistem içinde Atatürk Bulvarı'nın peyzajı, Ankara'nın özgün kentsel peyzaj dokusunu temsil eder. Yeni merkez inşa edilirken Bulvar, parklar, toplanma alanları, anıtlar ve ağaçlandırılmış geniş kaldırım ve refüjüyle yaya öncelikli bir mekân olarak ortaya çıkar. 1930'lu yıllarda parkları ve meydanları ile Bulvar peyzajı, modern kamu

Şekil 1. Ankara Şehri İmar Planı ve öneri yeşil sistem.

Kaynak: Jansen, 1932.

yapıları ve bahçeli parseller içinde konumlanmış olan konutlar arasında geçirgenliği sağlayan en belirgin kentsel mekândır. Bu nedenle Bulvar, ulaşım aksı olmanın yanı sıra kentliye dinlenme, kültürlenme, toplumsallaşma imkânları sağlayan çizgisel bir peyzaj olarak kent dokusundaki yerini alır (Şekil 2).

Cumhuriyet Dönemi planları, doğal ve yeni tasarlanmış peyzajları biçimlendirme yöntemleri ile başkent peyzaj altyapısının temelini atar. 1932 plan raporunda, ulaşım ve peyzajın planın iskeleti olarak vurgulanması; daha kurulurken katmanlaşmaya başlayan akışkan-sürekli bir peyzaj altyapısının ilk örneklerinin oluştuğunu haber vermektedir. Yeni başkent modern merkezinin binalarından önce bulvarları, parkları ve açık alanlarının su altyapısı ile birlikte kurgulanmaya başlanmış olması (Keskinok, 2019), dönemin peyzaj planlama yaklaşımının peyzaj odaklı şehirciliğe ne kadar yakın durduğunun ve Ankara'nın imarı esnasında deneyimlendiğinin de bir göstergesidir.

Bütüncül Peyzaj Dokusunun Aşınması

Cumhuriyet Döneminde kurgulanan peyzaj dokusu 1950'li yıllar ile birlikte kentin gelişim süreci içinde⁴ aşınmaya başlar. Plansız gelişime koşut olarak yarışma yolu ile elde edilen 1957 tarihli imar planı⁵ ise, mevcut peyzaj dokusuna bütüncül bir yaklaşımla eğilememiştir. 1957 tarihli imar planında kentin güneyinde uzanan Dikmen Vadisi'ne karşı korumacı bir peyzaj yaklaşımı benimsenmesine karşın, kentin batısında uzanan AOÇ alanı için aynı hassasiyet gösterilmemiş, kent içinde kalan sanayi alanlarının ve spor-kültür alanlarının Çiftlik alanı içine taşınması önerilmiştir (Çavdar Sert, 2017b). Planda banliyö hattının doğu yakası ve Hatip Çayı'nı takip eden akışkan-sürekli peyzaj için bir öneri geliştirilmemiş olsa da Hatip Çayı vadisinin mevcut hâli ile betimlendiği görülmektedir. Merkezdeki yoğunluk artışı yine bu plan ile onanmış, bina çekme mesafeleri azaltılmış, kat adetleri artırılma yoluna gidilmiş, özetle Jansen'in merkezdeki akışkan-sürekli peyzaj kurgusu ve yoğunluk kararları

Şekil 2. Atatürk Bulvarı, t.y.
Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 1105.

- 1957 yılına kadar başkent, plansız büyüme göstermiş, kent merkezinin kuzeyinde Ankara'nın ilk gecekondu bölgeleri oluşmaya başlamıştır. Dikmen, Keçiören, Etlik, Ayrancı semtlerinde ortaya çıkan ruhsatsız yapılar ve yeni konut ihtiyacı, merkezdeki birkaç katlı konutların bahçeleriyle birlikte eriyerek apartmanlaşmaya başlaması, büyüyen merkez içinde kalan sanayi tesislerinin tasfiye edilmesi talebi yeni bir planın yapımını gerektirmiştir.
- Ankara ile ilgili literatürde Uybadin-Yücel Planı olarak da anılan 1957 tarihli imar planı yeni kent merkezinin ve banliyölerin fiziksel olarak belirginlik kazanmasında, şehirlerarası yolların kent içi bağlantılarının düzenlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Ne var ki planın kent sınırları içinde kalan peyzaja dair önerileri kapsamlı ve korumacı bir çerçevede sunulmamıştır.

parsel ve ada ölçeklerinde yok olmaya başlamıştır. Bahçeli konutların yıkılması ile birlikte Bulvar peyzajı ile bahçe ilişkisi kaybolmuş; kentsel peyzaj hacimsel ve görsel baskınlığını yitirmeye başlamıştır.

1960'lı yıllarda, 1957 planında yer almayan, yeni dinlenme alanlarının ortaya çıktığı görülür. Güneyde Mogan kıyı bandı, plaj olarak kullanılmasının yanı sıra gazinolarla dolmaya başlamış; kentin kuzey (Etlük, Keçiören), güney (Dikmen) ve güneydoğusundaki (Hatip Çayı çevresi) bağlık alanlar özellikle gecekonduların dinlenme-eğlence alanı hâline gelmiştir (Özcan, 1968). 1970'li yılların başına kadar kent ve peyzaj, parça planlarla biçimlenmiştir. Ruhsatsız ve kaçak yapılaşma kentin kuzeyinde arttığı kadar doğu ve güneydoğuya da yayılmış, kentin batı sınırı Sincan'a ulaşmıştır. Vadiler yapılaşmaya ve gecekondular ile dolmaya başlamış, kent içindeki akarsuların üstü kapatılarak kirleticilere maruz bırakılmış ve kentteki sosyal donatı yetersiz kalmıştır. Bu sorunlara çözüm bulmak amacıyla, Ankara Metropolitan Alan Nazım Plan Bürosu tarafından yirmibeş yıllık projeksiyona sahip kapsamlı bir planlama çalışması yapılmıştır. 1990 planı, AOÇ gibi büyük ölçekli peyzajların kent formunu etkilediği ve çevre-peyzaj hedeflerinin doğrudan ele alındığı ilk plandır (Çavdar Sert, 2017a). Batıda AOÇ, güney-batıda Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) ve Hacettepe kampüsleri, güneyde Mogan Gölü, doğuda ise Kayaş'a uzanan akışkan-sürekli peyzaj, doğanın ve kırsalın kent ile ilişkileneceği yerlerdir. Planın büyük yeşil alanların sürekliliğini koruma niyeti bir yana, ölçeği ve öncelikli hedefleri gereği peyzaj çeşitliliğine dair bir yorum getirmediği görülmektedir. Bu nedenle doğuda Hatip Çayı'na komşu çoklu ve çeşitli peyzaj kullanımları melez bir peyzaj sistemi olmaktan çok, bir rekreasyon bandı olarak betimlenmiştir.

Peyzajın Parçalanması ve Kimlik Kaybı

1990'lı yıllara gelindiğinde,⁶ Ankara'nın kentsel gelişimine eşlik edecek kapsamlı peyzaj stratejileri, katmanlaşmayı yansıtan peyzaj envanteri ve bir peyzaj planlama çalışması hâlen bulunmamaktadır. Bu nedenle önceki planlama deneyimlerinden miras kalan peyzaj koruma-değerlendirme kararları aşılma; var olan büyük

ölçekli peyzajlar için ise planlama bilim alanı ve pratiği içinden çözüm üretilmeye çalışılmaktadır. Ulaşım ve yoğunluk dağılımı için üretilen 2015 Ankara Strüktür Planı, akışkan-sürekli peyzaj potansiyellerini (AOÇ ve üniversite kampüsleri) korumak amacıyla kamu arazisi olarak göstermekte; 1990 planında kenti çevreleyen yeşil kuşak yerine, yeşil kamalarla yeni gelişme alanları betimlenmektedir. 2006 yılında onanan 2023 Başkent Ankara Nazım İmar Planı'nda ise kentin büyüme biçimi ile mevcut peyzajları değerlendirme ve koruma yaklaşımları arasında bir uçurum ortaya çıktığı görülmektedir. Kente yeni yeşil kuşaklar, ağaçlandırma alanları, farklı ölçeklerde parklar kazandırılmış olsa da Ankara'ya topoğrafik, jeomorfolojik, sosyal ve kültürel kimliğini veren peyzajlar bütüncül bir sistem, altyapı ve doğal değer olarak korunmamıştır. Sonuç olarak, bir zamanlar Ankara kentini biçimlendirmekte belirleyici olan vadi sistemi (Dikmen, Kavaklıdere, Hatip, İmrahor), akarsu varlığı ve göl ekosistemleri (Mogan) büyük ölçüde zedelenmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kazanılmış peyzaj sistemi kesintiye uğramış ve bu sistemin farklı ölçeklerde tanımlanmış parçaları tahrip olmuştur. Kente kimlik veren ve kent ekolojisinin yapı taşlarını oluşturan tarihi, kültürel ve doğal peyzaj katmanları kentsel gelişme kararları ile zarar görmüştür. Bu aşındırma ve tahribat sürecinde Jansen'in tasarladığı özel mekânlar dönüşüm geçirmiş olsa da kamusal mekânlar hâlâ durmakta ve başkente kimlik vermeye devam etmektedir (Baş, 2019).

Üç nehrin birleştiği ovada kurulan (Mamboury, 1933), Ankara'nın sahip olduğu akarsu sistemi ve peyzaj altyapısının kentsel peyzajın gelişiminde ve peyzaj koruma-üretim stratejilerinde bugün hiç yer almaması, üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Kent kimliğinin ve tarihinin en değerli katmanları olan parkların yanı sıra, akarsu ve vadileri içinde barındıran kamu arazilerinin (AOÇ, Hacettepe Üniversitesi Kampüsü, ODTÜ Kampüsü ve Eymir Gölü), güneydoğu peyzajının, güney ve güneydoğudaki vadilerin (Hatip, İmrahor, Zir), günümüzde Ankara'nın ihtiyaç duyduğu akışkan-sürekli peyzaj altyapısının parçaları olarak kıymetlendirilmesi gerekmektedir.

6 Ankara'nın deneyimlediği dönüşüm sürecinin farklı başlıklar altında ele alındığı tartışma için bkz.: Sargın, G. A. (2012). *Ankara kent atlası*. Ankara: TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi.

Ankara'da İki Çizgisel Peyzaj

Ankara'nın peyzaj dokusuna dair yapılan genel okumanın ardından makale, peyzaj odaklı şehircilik üzerinden kentin özgün iki çizgisel peyzajını tartışmaya açar: Atatürk Bulvarı peyzajı ve Hatip Çayı vadisi. Tartışma, salt tarihsel bir incelemenin ötesinde, Ankara kentsel peyzajı üzerine zaman-mekân uzamında bir okumaya odaklanır. Böylece kentin kesintiye uğramış peyzaj sisteminin özgün potansiyelleri ile yeniden ele alınması mümkün olabilecek ve sürdürülebilir bir kent yaşantısı için peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımının Ankara'nın kentsel gelişim stratejilerindeki gerekliliği ortaya koyulabilecektir.

Peyzaj Olarak Atatürk Bulvarı

Atatürk Bulvarı, yoğun ağaçlandırılmış geniş kaldırımları ve refüjleri, heykelleri, kamusal mekânları, parkları ve derin kesitinde barındırdığı üstü örtülü akarsularıyla kent içinde bir ulaşım arteri olmanın ötesinde, farklı katmanlardan oluşan bir peyzaj olarak görülmelidir. Bulvar; ölçek ve tipoloji açısından çeşitlilik gösteren bir sistem olarak Erken Cumhuriyet Ankara'sının akışkan-sürekli kentsel peyzajını üretmiştir. Cumhuriyetin

ilanı öncesinde Ankara kentinde çeşitlenen ve belli bir sistem izleyen parklar ve meydanlar bulunmamaktadır. 19. yüzyıl Osmanlı modernleşme döneminde inşa edilen Millet Bahçesi tören, yürüyüş ve açık hava sineması gibi etkinliklere ev sahipliği yapan yegâne tasarlanmış peyzajdır (Mungan Yavuztük, 2009). Ancak, Millet Bahçesi'nde yapılan kalabalık ve toplu etkinliklerde cinsiyete dayalı kullanıcı kısıtlaması nedeniyle kadınlar ve erkekler sıklıkla yan yana bulunamamakta; ayrı saatlerde düzenlenen etkinliklerden dolayı Bahçe, kentin ihtiyaç duyduğu ortak zemini yaratan bir peyzaj olarak değerlendirilememektedir (A. Cengizkan ve N. M. Cengizkan, 2019). Buna karşın Atatürk Bulvarı, yeni başkent ve Cumhuriyet'in simgesi olarak tasarlanmış; toplumsallaşma ve toplumsal kültürel (cinsiyet eşitliği ve kadınların kamusal alan kullanım özgürlüğünün sağlanması, kamusal alanda belirli davranış, giyim ve kullanım kurallarının yaygınlaşması) modernleşme hedeflerinin gerçekleşmesine katkı sağlayacak bir peyzaj olarak kurgulanmıştır.⁷

Dönemin harita ve fotoğraflarından okunabileceği gibi, yoğun olarak ağaçlandırılmış refüj ve kaldırımların asıl izi oluşturduğu Bulvar peyzajı, farklı ölçek ve programa sahip parklarla bütüncül bir kurgu sunmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Atatürk Bulvarı.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 1889.

⁷ Cumhuriyet Dönemi mekânları ve kurgulanan yeni yaşamsal aktivitelere dair tartışma için bkz.: Bayraktar, A. N. (2016). Başkent Ankara'da Cumhuriyet sonrası yaşanan büyük değişim: modern yaşam kurgusu ve modern mekânlar. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 67-80.

Gençlik Parkı, Zafer Parkı ve Meydanı ile Güven Park ve Kızılay Parkı, yapıldıkları döneme özgü anlam örüntüleri taşımalarının yanı sıra, Ankara'nın kent kimliğinin ve Jansen tarafından tasarlanan özgün kent dokusunun morfolojik birimleri olarak da değerlendirilmelidir. Cumhuriyet'in yeni nesillerine adanan Gençlik Parkı, ilk olarak Lörcher'in hazırladığı kent planında betimlenmiştir. Cumhuriyet gençliğini temsil edecek bu park, Lörcher'e göre, Ankara Gar'ında inen ziyaretçiler için de modern bir karşılama mekânıdır. Daha sonra Jansen'in hazırladığı planda yer değişikliği yapılarak, İstasyon ile yakınlaştırılan Park, Hipodrom ile birlikte oldukça büyük bir serbest saha dizini yaratacak peyzajı üretecek-

tir (Jansen, 1934) (Şekil 4). Öte yandan Gençlik Parkı, Atatürk Bulvarı üzerinden, Zafer Parkı, Güven Park ve Kızılay Parkı ile ilişkilenerken, kuzey-güney doğrultusunda etkin peyzaj sistemini yaratır. Bu kurgu içinde, Ulus ve Yenışehir'in bulunduğu Bulvar'ın orta noktasında konumlanmış olan Zafer Parkı ve Meydanı, Bulvar'ı peyzaj olarak okutan sürekliliğin küçük ölçekli bileşenidir. Bulvar'ın her iki yakasını tutan park ve meydan; geniş gölgelikli ağaçları, iki yakada bulunan fıskiyeli havuzları (Türkyılmaz, 2015) ve Atatürk heykeli ile Yenışehir bölgesi için bir karşılama, dinlenme, Kurtuluş Savaşı'nı anma ve tören mekânıdır (Şekil 5).

Şekil 4. 19 Mayıs Stadyumu, Gençlik Parkı, Opera, 1953.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0524.

Şekil 5. Zafer Meydanı ve Zafer Parkı, 1940-1946.

Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 1099.

1930'lu yıllarda Bulvar'ın çizgisel peyzaj olarak sürekliliğini sağlayan diğer önemli mekânlar, Güven Park ve Havuzbaşı'dır (sonraki adlandırılmasıyla Kızılay Parkı). Kamu kullanımları ile özel (konut) kullanımları ilişkilendiren bu iki park (Vardar, 1989), hem geometrik düzenleri hem de peyzaj elemanları açısından kentsel peyzaja yeni bir dil getirmiştir. Kızılay Parkı, 1920'lerin sonunda daha çok meydan özelliği taşımaktadır. İtalya'dan getirilen ve parka yerleştirilen Su Perili Havuz, parkın Ankara'lılar tarafından Havuzbaşı olarak adlandırılmasına neden olur (Memlük, 2009). Havuz, etrafına oturma elemanlarının dizilmesiyle park olarak anılmaya başlanır (Türkyılmaz, 2015) (Şekil 6). Belediye Bandosu'nun

konserler verdiği Park, 1929 yılında Kızılay Binası'nın inşasıyla yeniden projelendirilir (Memlük, 2009). Yapının açılışı ile Park, Kızılay Parkı adını alır; çevresi de Yenişehir yerine Kızılay adı ile anılmaya başlanır. Kızılay Parkı ile komşu 22 bin metrekarelik bir alanda projelendirilen Güven Park ise meydan-park özelliği taşımaktadır (Memlük, 2009) (Şekil 7). Projesi, Clemens Holzmeister tarafından geliştirilen Güven Park, Anton Hanak tarafından tasarlanan Güvenlik Anıtı ile bir anma peyzajı olarak başkentte konumlanır. Yenişehir'in merkezindeki bu Park ile Kurtuluş Savaşı sonrasında toplumun devletine ve Cumhuriyet'e olan güveninin pekiştirilmesi amaçlanmaktadır.

Şekil 6. Kızılay Parkı.
VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi,
Envanter No: 1420.

Şekil 7. Güvenpark, 1940.
Kaynak: VEKAM Kütüphanesi ve
Arşivi, Envanter No: 0899.

Bir peyzaj olarak Atatürk Bulvarı'nın sosyal, kültürel ve sembolik etkinliğinin yanı sıra, altyapısal peyzaj olma niteliğinin de vurgulanması gerekmektedir. Bulvarın, yeraltı ve yer üstündekileri bir arada düşünmemizi sağlayan derin kesiti incelendiğinde, yoğun ağaçlı kaldırımlar ve parkların ötesinde, zeminin barındırdığı akarsu izleri de (Kavaklıdere ve İncesu Deresi) görünür olur. Örneğin, 1970'li yıllara kadar Atatürk Bulvarı'nın mekânsal bileşeni olan İncesu Deresi, Gençlik Parkı'nın inşasında belirleyici olmuştur. Gençlik Parkı'nın, topluma tanıttığı park kültürünün ötesinde, peyzaj altyapısı üretme pratiği ve aynı zamanda toprak ve akarsu ıslahı projesi olduğu söylenebilir. Jansen'in plan raporunda belirttiği üzere, parktaki havuz suyu ihtiyacı Çubuk Barajı ve regüle edilecek olan İncesu Deresi'nden sağlanacaktır. Nitekim inşaat öncesinde havuzun konumlandırıldığı yer, İncesu Deresi'nin bataklığı ve hayvan otlatmak için de kullanılan Çaputçu Çayırı'dır (Memlük, 2009; Tamur, 2012). Sıhhi olmayan bu peyzaj, Gençlik Parkı ve havuzun yapımı ile birlikte yeniden üretilmiş ve kente kazandırılmıştır. Öte yandan, İncesu Deresi diğer Bulvar parklarının ve Yenişehir bölgesinin su altyapısının üretilmesinde de kullanılmıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde, Bulvar parklarının çizgiselliğinin altyapının çizgiselliği ile yakından ilişkili olduğu ve derin kesitte bütünlük bir altyapısal peyzaj ürettiği görülür.

Tartışılardan hareketle, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Atatürk Bulvarı'nın, kentin ihtiyaç duyduğu etkin altyapısal peyzajı ürettiği söylenebilir. Ne var ki, sözü edilen bu bütüncül peyzaj 1960'lı yıllarda tahrip olmaya ve özneliklerini kaybetmeye başlar. Bulvar, 1950'li yıllarda, kent merkezinin Ulus'tan Yenişehir-Kızılay bölgesine sıçramasında aktif rol oynamış, 1970'lerden itibaren ise ticari kullanımların, özellikle tekstil ve elektronik ürün satan dükkânların, yer seçtiği bir ticari eksene dönüşmüştür (Göksu, 1994). 1960'li yıllarda Ankara'nın kent merkezi için hızla artan yoğunluk kararları alınmakta ve ticari faaliyet baskın hâle gelmektedir. Yap-sat döngüsü içinde biçimlenen parça planlar ve bölge kat nizam planları aracılığı ile 4-5 katlı apartman blokları zaman içinde yerlerini on katlı binalara bırakmış; Kızılay bölgesi yirmi yıllık bir süreçte adeta yıkılıp yeniden inşa edilmiştir (Göksu, 1994). 1970'li yılların sonunda merkezdeki ofis ve pasaj yapıları hızla artmış, Bulvar ve tüm bölge

ticari fonksiyon üstlenmiştir. 1990'lı yıllara gelindiğinde kültürel kullanımların (sinema, tiyatro) Kızılay bölgesinden tasfiye edildiği, kültür yapısının kentte yeni yerler seçmeye başladığı görülür.

Bu dönüşüm, 1980'li yıllar ile birlikte Bulvar'ın bütüncül bir peyzaj olarak kent içindeki etkinliğini zayıflatmanın ötesinde, mekânsal özelliklerinin tahrip olması ve parkların Bulvar ile kurduğu ilişkinin zedelenmesine neden olur. Yoğun ticari aktivitenin getirdiği özel ve toplu taşıma yükleri parklara nüfuz etmeye, geniş kaldırımlar ve ağaçlı refüjler yok edilerek araç yoluna eklenmeye başlar. Yaşanan bu yıkıcı dönüşüm, Atatürk Bulvarı'nın peyzaj baskın özelliğini tahrip ederek, araç odaklı kent içi yol olarak çalışmasına sebep olur.

Yine bu süreçte, parklar özgün mekânsal kurgularını yitirmeye ve yok olmaya başlarlar. 1980'li yıllara kadar bakımlı bir park olan Gençlik Parkı, 2000'li yıllara değin birçok inşaat sürecinden geçer. Park, zemin kaplamalarından ana kullanımlarına kadar yapılan kapsamlı değişiklikler sonucunda özgün tasarımını kaybeder. Sıhhiye'den Kızılay'a yaklaşıldığını haber veren Zafer Park ve Meydanı'nın doğu parçasını oluşturan ağaçlıklı alan kaldırılarak yerine yeraltı çarşısı ve binaya ait taş meydan gelir. Kızılay Binası ve Kızılay Parkı 1980 yılında yıkılarak, Kızılay Meydanı'nı tanımlayan özgün peyzaj tahrip edilir (Memlük, 2009). Öte yandan, Güven Park 1960'lı yıllarda dolmuş ve otobüs durakları, 2000'li yıllarda metro çıkışı, seyyar ticari kullanımlar ve güvenlik güçlerine alan ayrılması sonucunda alan bütünlüğünü ve sembolik etkisini kaybeder. Hem kendi içlerindeki hem de Bulvar ile olan mekânsal bütünlüklerini kaybeden parklar, kent içindeki konumlarını korusa bile bir arada işleyen etkin bir çizgisel peyzaj oluşturmamaktadır.

Tahribat sürecinin yanı sıra, Bulvar üzerinde Abdi İpekçi Parkı, Milli Egemenlik Parkı ve Kuğulu Park gibi yeni parklar da yapılır. Bu parklar Bulvar peyzajının çizgiselliğini zenginleştirmekte ve kendilerine özgü öyküleriyle yeni anlam katmanları inşa etmektedirler. Ne var ki yeni yapılan parklara ve yayalaştırma çalışmalarına rağmen, günümüzde Bulvar, yüksek apartmanlarla, yoğun ticari aktiviteyle ve yoğun trafik yükü ile karakterize olmuş, yetersiz yeşil alan standartları sunan monoton bir merkezi aksa dönüşmüştür⁸ (Şekil 8 ve 9).

8 Ankara kent merkezi ve kamusal alanların oluşumu ve tarihsel süreç içinde yaşanan kentsel kimlik sorununa dair tartışma için Bkz.: Ozdil, N. C., Vejre, H., Bilsel, F.C. (2020). Emergence and evolution of the urban public open spaces of Ankara within the urban development history: 1923 to Present, *Journal of Planning History*, 19(1), 26-51; Bilsel, C. (2010). Ankara'da kentsel başkalaşım karşısında kentsel kimlik sorunu: Kent merkezleri ve kamusal mekânlar. *Dosya*, 10(2), 33-46.

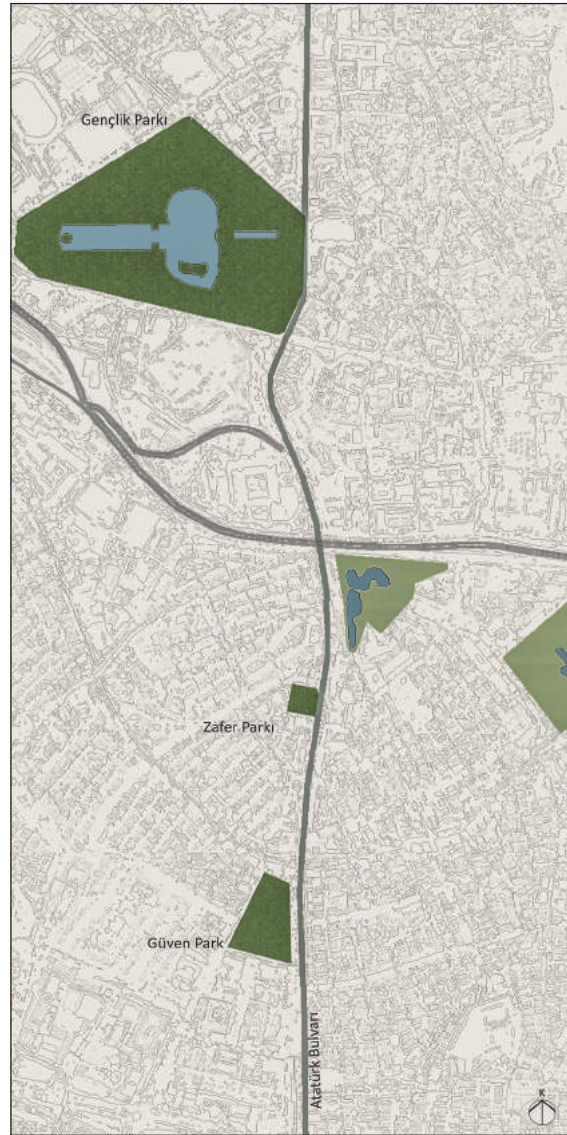
Bu süreçte, Atatürk Bulvarı'nı peyzaj olarak okumamıza olanak tanıyan etkenler; Bulvar'ın çizgisel sürekliliği, derin kesiti, zaman-mekân uzamındaki akışkanlığı ve bağlamı olduğu söylenebilir. Toplumsal, kültürel ve ekolojik anlam katmanlarını kuran ve taşıyan süreklilik, Bulvar peyzajında hâlâ okunabilmektedir. Çizgisellik ve akışkanlık, Bulvar henüz inşa hâlindeyken ortaya çıkarılmış olan altyapısal peyzajın korumaya esas özneliği ve bir planlama mirasıdır. Günümüzde de okunabilen

bu özellik, kent merkezinin yeşil alan standartlarının ötesinde niteliksel olarak rehabilite edilmesinde ve peyzaj altyapısının kuvvetlendirilmesinde etkin bir araç olacaktır. Doherty'nin (2016) palimpsest tartışmasına referansla, Parklar ve izleri var oldukları sürece kent merkezinin ve Cumhuriyet tarihinin parçaları olmaya ve kentli için sahiplilik ve aidiyet duyguları uyandırmaya devam edeceklerdir.

Şekil 8. Bulvar Parkları, 1957.

Kaynak: Yazarlar tarafından çizilmiştir.

Şekil 9. Bulvar Parkları, 2013.

Kaynak: Yazarlar tarafından çizilmiştir.

Kentin Doğası: Hatip Çayı Vadisi

1930'lu yıllarda kent merkezindeki modern park ve yeşil alanların yanı sıra kent çeperinde halkın dinlenebileceği ve eğlenebileceği açık mekânların da oluşturulması oldukça önemsenmekte, böylelikle modern ve geleneksel, tasarlanmış ve doğal olanın iç içe geçmesi hedeflenmektedir. Kentin batı girişinde planlı geliştirilmiş üretken çeper peyzajının -Etimesgut Numune Köyü ve AOÇ-, doğudaki alternatifleri plan dahilinde geliştirilmemiş olan Mamak ve Kayaş'tır. Hatip Çayı boyunca uzanan bu doğal peyzaj, yöredeki köy nüfusunun tarımsal faaliyeti ile biçimlenmiş bir dokuya sahiptir. Doğu peyzajının keşfi, 1928 yılında Ankara-Kayaş banliyö seferlerinin başlaması sonrasında, kentin doğusuna seyir ve gezi amaçlı turlar düzenlenmesiyle başlatılmıştır (Emiroğlu ve Uzmay, 2013). Kent merkezindeki yeşil alanların inşa hâlinde olduğu bu dönemde, Mamak ve Kayaş peyzajı Ankaralıları dinlenme ve eğlenme olanakları sağlamaktadır. Kır, doğa ve üretim peyzajının bir aradalığı ile oluşan özgün doku Hatip Çayı'nın ve sonrasında gelişen banliyö hattının birlikteliğiyle pekişen bir çizgisellik ve süreklilik göstermektedir (Bütüner, Çavdar Sert ve Aral, 2020).

1930'lu yıllarda Hatip Çayı boyunca uzanan Kayaş peyzajı bostanlar, meyve bahçeleri ve bağlar ile çevrilidir. Tepelerde çayır ve otlakların yer aldığı bölge (Tamur, 2012) kuş çeşitliliği açısından oldukça zengindir. Ankaralıları Cuma günleri ve hafta sonları Kayaş ve Mamak bahçelerinde piknik yapmakta, müzikli eğlenceler düzenlenmektedir. Mamboury (1934, s. 274) Mamak ve Kayaş'ın bu özelliklerini şöyle anlatmaktadır:

...Şehrin doğusu; Kayseri tarafından ulaşım sağlanır. Kayaş, toprağının bereketi ve meyvelerinin güzelliği ile Ankara çevresinin en ünlü yerlerinden biridir; burası bir zamanlar, şehrin bahçesi ve tahıl ambarıydı. Bugün ise, halk, her cuma burada bulunur ve bu bahçelerin ortasındaki kahvehanelerde eğlenir. ...Şehrin doğusu; Cuma günleri trenle ulaşım sağlanır; yürüyerek 3 km. Hatip Çayı'nın üstünde bulunan, bağların ve bahçelerin arasındaki bu yer, Ankara'nın en serin ve en gölgelik yerlerinden biridir.

Hatip Çayı vadisindeki peyzaj, kentin batısındaki ve merkezindeki tasarlanmış açık mekânlara kıyasla, kendiliğinden gelişen ve doğal bir peyzaj dokusudur. Saimekadin, Mamak ve Kayaş semtlerinde belirginleşen bu doku, Ankara'nın kentsel doğasıdır. 1930'lu yıllarda, Üreğil ve Saimekadin banliyölerinde de Mamak ve Kayaş'a benzer bir tarım ve peyzaj deseni vardır (Baş Bütüner, Alan-yalı Aral ve Çavdar, 2017). Hatip Çayı'nın beslediği bu peyzaj bandı 1960'lı yıllara kadar korunmuş, Çay kıyısı ise Ankaralıların hafta sonları vakit geçirdikleri bir yer olmaya devam etmiştir (Şekil 10 ve 11). 1950'li yıllarda bölge peyzajının doğal özellikleri ve kentliye sunduğu imkânlar şöyle aktarılmaktadır:

Şehitliğin altlarında boş vadi ve tepeler Kartal Kayası'na kadar devam ederdi. Sol tarafta ise Saimekadin bahçeleri bulunurdu. ...Mamak demiryolu geçidinden sonra çay boyunca Mamak bahçeleri başlardı. İçinde lezzet ve kokuları bugünkü meyvelerle kıyas edilmeyecek her çeşit meyve ağaçları bulunurdu. ... Mamak Ankara'nın mesiresiydi. Yani gezilecek görülecek yeri, vadilerin güzeli idi (Tamur, 2012, s.16-17).

Çeperin gıda ihtiyacını ve köylerin geçimini sağlayan bu peyzaj deseni ve mesireye olan ilgi düşünülecek Kayaş 1942 yılında belediye sınırlarına dâhil edilmiştir (Ankara Belediyesi, 1954). Doğu peyzajının aşınması 1957 yılında gerçekleşen sel felaketi⁹ sonrasında Bent Deresi ve Hatip Çayı'nın etaplar halinde beton kanala alınmasıyla başlar (Tamur, 2012). Hatip Çayı ve çevresindeki peyzajın bütüncül kesitini değiştiren bu müdahaleyle rekreatif faaliyet Çay kıyısından uzaklaştırılmıştır. Çayın kanala alınması peyzaj ve akarsuların olduğu kadar kentin ve kentsel doğanın birlikteliğinin de son bulmasına sebep olmuştur. Özellikle doğal afetlerde, Ankara'nın peyzaj altyapısı olarak işlev gören tarihî ve kültürel peyzajların (Kazıkıçı Bostanları, Hatip Çayı vadisi, İmrahor Vadisi, Ankara Çayı ve AOÇ düzlükleri) zaman içinde yok edilmiş olması üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur. Günümüz Ankarası'nda, yoğun yağış dönemlerinde akarsu kanallarının ve kanalizasyonların taşmaya devam ettiği, alt geçitlerin sular altına gömüldüğü, akarsu güzergâhındaki metro hatlarının tehlike yaratması göz önüne alındığında, ülkemizdeki altyapı üretme biçimi

9 1957 sel felaketinde, Kayaş ve Mamak bölgelerinde taşmaya başlayan Hatip Çayı suları, Bent Deresi'ne ve Dışkapı'ya ulaşarak civar yerleşimlerde can ve mal kaybına neden olmuştur. Sel ancak Kazıkıçı Bostanları'nda göllenerek son bulmuştur. 1957 sel felaketi kentteki altyapı eksikliğini gündeme getirmiş ve Bent Deresi üzerindeki köprüler yıkılmıştır. Dere ve çay etaplar halinde kanal içine alınarak ve üzerinden yol geçirilerek altyapı önlemleri alınmıştır (Tamur, 2012).

-güçlü akarsuların üzerlerinin kapatılarak ve yol geçirilerek kanal içine alınması- önemli bir tartışma konusudur. Kadim vadilere, akarsulara ve peyzaja yönelik müdahaleler sonucunda ortaya çıkan tahrip edilmiş çevre, peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımlarının Ankara'da benimsenmesinin aciliyetini ortaya koyar.

Altyapı projelerinin yanı sıra artan konut ihtiyacı da özgün peyzaj dokusunun aşınmasına sebep olmuştur. Hatip Çayı vadisindeki yeşil doku 1970'li yıllarda gecekondular ve toplu konutlar ile yok olmaya başlamıştır.

1990 Nazım İmar Planı bu bandın görece okunabildiği ve rekreasyon gibi tikel de olsa betimlendiği son kent planı olmuştur. Günümüzde gecekondular yerini Toplu Konut İdaresi (TOKİ) tarafından üretilen apartmanlara bırakmış, Hatip Çayı'nın Mamak ve Kayaş etapları da görsel ve duyuumsal özellikleri göz ardı edilerek beton bir kanal içine alınmıştır. Bir zamanlar akarsu ve yeşilin biçimlendirdiği akışkan-sürekli peyzaj geçirimsiz bir yüzeye dönüşmüştür. 1930'lara özgü tarımsal faaliyeti içinde barındıran deneysel rekreasyon biçimleri tamamen kaybolmuştur.

Şekil 10. Hatip Çayı doğası.
Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Envanter No: 0020.

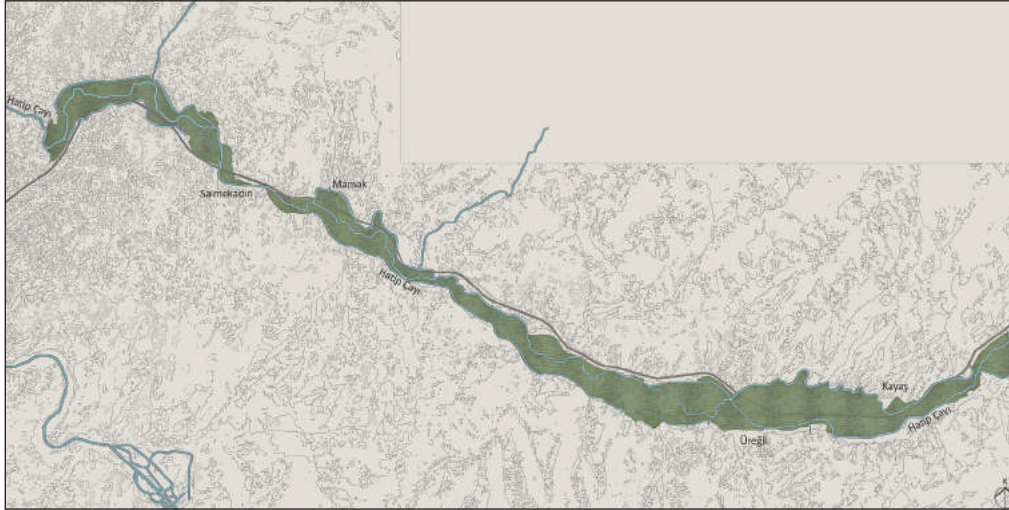
Şekil 11. Kayaş mesire yerinde Hıdırellez kutlaması.
Kaynak: Koç Üniversitesi VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu Envanter No: 2990.

Mamak tepeleri ve Kayaş banliyö tren istasyonunu takip eden konumlar ağaçlandırılıp, yeni parklar yapılsa da bölgenin özgün peyzaj dokusu kesintiye uğramış ve çeşitliliğini kaybetmiştir. Ağaçlandırılmış alanlar ve bir örnek üretilen parklar, Mamak ve Kayaş semtlerindeki kaybedilmiş peyzaj morfolojisinin ve semtlere bir zamanlar kimlik veren deneysel rekreasyon örüntülerinin yerine geçememektedir. Tüm bu tahribata rağmen Hatip Çayı vadisi boyunca uzanan peyzajın (Üreğil, Mamak, Kayaş ve Saimekadın semtlerinde) barındırdığı kamuya ait, tanımsız ve sahihsiz açık alanlar, Vadi boyunca uzanan peyzajın ve doğal çizgiselliğinin hâlâ büyük bir potansiyel taşıdığını göstermektedir. Bu alanların, mevcut yeşil alanlarla bir bütünlük içinde ele alınması vadi peyzajının

sürekliliğinin korunması ve sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Hatip Çayı'nın da bu sistem içindeki değeri ve olası katkısı yeniden düşünülmelidir. Böylece Çay, sınır veya eşik olarak değil, etkin ve üretken bir altyapısal peyzaj olarak Ankara için geliştirilecek kentsel gelişim stratejilerinde yer alabilecektir (Şekil 12, 13, 14 ve 15).

Sonuç

Son 20-30 yıldır kentlerin gündemini belirleyen iklim değişikliği ve dirençli kentler gibi küresel çevre sağlığına odaklanan konular, şehircilik ve peyzaja dair yeni kavramsallaştırmaları beraberinde getirmiştir. Birçok dünya kenti, kentsel gelişim ve peyzajın bir arada işle-

Şekil 12. Hatip Çayı vadisi peyzajı, 1957.
Kaynak: Yazarlar tarafından çizilmiştir.

Şekil 13. Hatip Çayı vadisi peyzajı, 2013.
Kaynak: Yazarlar tarafından çizilmiştir.

diği şehircilik yaklaşımlarını benimsemiş; peyzaj odaklı şehircilik farklı ölçek ve konulardaki kentleşme stratejilerinde asıl belirleyici olmaya başlamıştır. Ülkemiz kentleri için de peyzaj ve kentsel gelişimi etkileşim içinde yönlendirecek stratejilerin üretilmesi öncelikli olmalıdır. Bu noktada makale, planlı gelişimi ile Cumhuriyet Döneminde ülkemiz kentlerine örnek olan Ankara'ya dair peyzaj odaklı şehircilik çerçevesinden bir değerlendirme yaparak, kentin geleceğine ilişkin kararlara altlık olabilecek potansiyel alanları ve bilgiyi tartışmaya açmıştır.

Makale, peyzaj dokusunun zaman-mekân uzamında oluştuğu, birçok katman barındırdığı ve bir sistem olarak işlediği kabulünden hareketle, Ankara'nın dene-

yimlediği değişim sürecini tekil mekânlar üzerinden değil, bütünlük ve süreklilik içinde var olan peyzajlar üzerinden tartışmaktadır. Araştırma kapsamında ele alınan Atatürk Bulvarı ve Hatip Çayı vadisi, Ankara'nın birbirlerinden farklı bağlam, ölçek ve kullanımlara sahip özgün iki çizgisel peyzajını temsil eder. Meydan, park, akarsu izleri ve ağaçlandırılmış geniş kaldırım ve refüjleriyle bir dönemin bütüncül kentsel peyzajını üreten Atatürk Bulvarı ile 1960'lara kadar kentin doğusunda kır, doğa ve üretim peyzajının karakterize ettiği Hatip Çayı vadisi, Ankara'nın altyapısal peyzajının bileşenleri olarak gündeme getirilmelidir. 20. yüzyılın ikinci yarısında her iki alan da farklı seviyelerde aşınma ve kayıplar yaşamış, kendilerini altyapı olarak var eden peyzaj bütünlüklerini

Şekil 14. Hatip Çayı vadisi peyzajı, Köstence.

Kaynak: BAP-08-11-2015-035 No.lu Bilimsel Araştırma Proje Arşivi.

Şekil 15. Hatip Çayı vadisi peyzajı, Bağderesi.

Kaynak: BAP-08-11-2015-035 No.lu Bilimsel Araştırma Proje Arşivi.

ve sürekliliklerini büyük ölçüde yitirmişlerdir. Ancak, barındırdıkları izler ve bağlamını yitirmiş parçalar düşünüldüğünde, Atatürk Bulvarı ve Hatip Çayı vadisinin Ankara için geliştirilmesi kaçınılmaz olan peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımlarına önemli birer altlık oluşturacakları muhakkaktır. Makalenin benimsediği peyzaj odaklı şehircilik yaklaşımı, bugün kentte bağlamını kaybeden ve parçacıl bir biçimde varlığını sürdüren açık mekânların, yeni ve üretken bağlamlarla ilişkilendirilmesini mümkün kılacaktır. Bu bakış açısı ile Ankara kentinde, makalede tartışılan iki alana eklenilebilecek vadi, akarsu ya da ulaşım altyapılarından üreyen birçok çizgisel peyzaj tanımlama imkânı doğacaktır. Tanımlanan peyzajlar, yeraltı ve yer üstündeki değerlerin bütünselliğini ortaya koyan derin kesitler üzerinden incelendiğinde, kentin ihtiyaç duyduğu altyapısal peyzajın etkinleştirilmesi mümkün olabilecektir.

Kaynakça

- Allen, S. (1999). Infrastructural urbanism. S. Allen (Ed.), *Points and lines: diagrams and projects for the city* içinde (s. 40–89). New York: Princeton Architectural Press.
- Allen, S. (2001). Mat urbanism: the thick 2-D. H. Sarkis, (Ed.), *CASE: Le Corbusier's Venice Hospital and the revival of mat building* içinde (s.118-126). London: Prestel.
- Ankara Belediyesi. (1954). *Ankara şehri imar komisyonu raporu*. Ankara: Doğu Matbaası.
- Antrop, M. (2004). Landscape change and the urbanization process in Europe. *Landscape and Urban Planning*, 67, 9-26.
- Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape and Urban Planning*, 70, 21-34.
- Atatürk Bulvarı [kartpostal]. (t.y.). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (Envanter No: 1105). Koç Üniversitesi VEKAM Kütüphanesi ve Arşivi, Ankara.
- BAP-08-11-2015-035 “Understanding the potentials of the railway as a landscape and urban component: Sincan-Kayaş commuter line” Bilimsel Araştırma Projesi, ODTÜ, Proje Koordinatörü Dr. Funda Baş Bütüner, Proje Ekibi: Dr. Ela Alanyalı Aral, Dr. Selin Çavdar Sert, Haritalama: M.Arch Neris Parlak, Fotoğraflar: Evren Özeşen.
- Baş, Y. (2019). Yenişehir'in ilk sahipleri ve ilk sakinleri. A. Cengizkan ve N. M. Cengizkan (Ed.), *Bir şehir kurmak: Ankara 1923-1933* içinde (s. 79-124). Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Baş Bütüner, F., Alanyalı Aral E. ve Çavdar, S. (2017). Kentel mekân olarak demiryolu: Sincan - Kayaş banliyö hattı. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 73-97
- Bütüner, F, Çavdar Sert, S. ve Aral, E. (2020). Decoding infrastructural terrain: the landscape fabric along the Sincan-Kayaş commuter line in Ankara. *Landscape Research*, 45(6), 724-741.
- Bélanger, P. (2013). Infrastructural ecologies. C. Waldheim, G. Aquino, ve Y. Hung (Ed.), *Landscape infrastructure* içinde (s. 20–25). İsviçre: Birkhäuser Verlag.
- Burat, S. (2011). Resting by moving on the greenways: design of the urban green spaces in Jansen's Plans for the capital and their implementation and modification process (1932-1960). *Idealkent* 4, 100-127.
- Carlisle, S. ve Pevzner, N. (2012). The performative ground: Rediscovering the deep section. *Scenario 02: Performance*. <https://scenariojournal.com/article/the-performative-ground/> adresinden erişildi.
- Cengizkan, A. (2004). *Ankara'nın ilk planı 1924-25 Lörcher Planı*. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı ve Arkadaş Kitabevi.
- Cengizkan, A. ve Cengizkan, N. M. (2019). *Bir şehir kurmak: Ankara 1923-1933*. Ankara: Koç Üniversitesi VEKAM.
- Corner, J. (2006). Terra fluxus. C. Waldheim (Ed.), *Landscape urbanism reader* içinde (s. 21–33). Princeton Architectural Press.
- Çavdar Sert, S. (2017a). Atatürk Forest Farm As A Heritage Asset Within The Context of Turkish Planning Experience 1937-2017. Yayınlanmamış Doktora Tezi, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Anabilim Dalı, Ankara.
- Çavdar Sert, S. (2017b). Bir fikir mirası olarak Atatürk Orman Çiftliği'nin somut ve somut olmayan değerleri. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 225-256. DOI: 10.5505/jas.2017.97269
- Doherty, G. (2016). Is landscape literature...?. G. Doherty ve C. Waldheim (Ed.), *Is landscape...?: Essays on the identity of landscape* içinde (s. 13-43). Abingdon, Oxon: Routledge.
- Eckbo, G. (1969). *The landscape we see*. New York: McGraw-Hill.
- Frampton, K. (1995). Towards an urban landscape. *Columbia documents of architecture theory*, 4, 83-94.
- Gençlik Parkı [hava fotoğrafı]. (1953). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0524). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Göksu, S. (1994). Yenişehir: Ankara'da bir imar öyküsü. İ. Tekeli (Ed.), *Kent, planlama, politika, sanat: Tarık Okyay anısına yazılar* içinde (s. 257-276). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.
- Güvenpark [kartpostal]. (1940). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0899). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.

- Hatip Çayı ve etrafındaki sebze bahçeleri [kartpostal]. (1933). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (0020). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Jackson, J. B. (1984). *Discovering the vernacular landscape*. Londra: Yale University Press.
- Jansen, H. (Çizen). (1932). *Ankara Şehri İmar Planı M 1:4000* [Plan]. (Dosya No: 22641, 22642, 22643, 22641). Berlin Teknik Üniversitesi Mimarlık Müzesi Arşivi, Berlin.
- Jansen, H. (1937). *Ankara imar planı raporu*. M. Yenen (Ed.), İstanbul: Alaaddin Kırıl Basımevi.
- Keskinok, H. Ç. (2009). Ankara kentinin planlaması ve Atatürk Bulvarının oluşumu. *Cumhuriyet Devrimi'nin yolu Atatürk Bulvarı* içinde (s. 37-59). Ankara: Koleksiyoncular Derneği.
- Keskinok, H. Ç. (2019). *Şehircilik yazıları*. Ankara: METU Faculty of Architecture.
- Kızılay Parkı [kartpostal]. (1940). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (Envanter no: 1420). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.
- Lyle, J. T. (1999). *Design for human ecosystems: landscape, land use, and natural resources*. Washington: Island Press.
- Mamboury, E. (1933). *Ankara gezi rehberi*. Ministère Turc de l'Intérieur.
- Memlük, Y. (2009). Bulvarın yeşil parçaları. H. Ç. Keskinok (Ed.), *Cumhuriyet Devrimi'nin yolu Atatürk Bulvarı* içinde (s. 73-87). Ankara: Koleksiyoncular Derneği.
- Mostafavi, M. (2010). Why ecological urbanism? Why now? M. Mostafavi, G. Doherty (Ed.), *Ecological urbanism* içinde (s. 12-53). Switzerland: Lars Muller.
- Mungan Yavuztürk, G. (2009). Atatürk Bulvarı'nda yaşam sanatla akarken. H.Ç. Keskinok (Ed.), *Cumhuriyet Devrimi'nin yolu Atatürk Bulvarı* içinde (s. 89-109). Ankara: Koleksiyoncular Derneği.
- Nijhuis, S. ve Jauslin, D. (2015). Urban landscape infrastructures: Designing operative landscape structures for the built environment. S. Nijhuis, D. Jauslin ve F. VanderHoeven (Ed.), *Flowscales: Designing infrastructure as landscape* içinde (s. 13-34). TU Delft.
- Online Etymologi Dictionary. (t.y.). *Flux*. https://www.etymonline.com/word/flux#etymonline_v_8954 adresinden erişildi.
- Online Etymologi Dictionary. (t.y.). *Terra*. <https://www.etymonline.com/search?q=terra> adresinden erişildi.
- Öztan, Y. (1968). *Ankara şehri ve çevresi yeşil saha sisteminin peyzaj mimarisi prensipleri yönünden etüd ve tayini*. Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi.
- Spirn, A. W. (1998). *The language of landscape*. USA: Thomson-Shore, Inc.
- Strang, G. L. (1996). Infrastructure as landscape. *Places*, 10(3), 8-15.
- Tamur, E. (2012). *Suda suretimiz çıkıyor*. Ankara: Kebikeç.
- Tankut, G. (1993). *Bir başkentim imarı*. İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- Türkyılmaz, M. (2015). Ankara'da havuzbaşları: 1923-1950. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 105-136.
- Vardar, A. (1989). Başkentim ilk planları. *Planlama*, 2-3-4, 38-50.
- Waldheim, C. (2016). *Landscape as urbanism: As general theory*. New Jersey: Princeton University Press.
- Wall, A. (1999). Programming the urban surface. J. Corner (Ed.), *Recovering landscape* içinde (s. 232-249). Princeton Architectural Press.
- Zafer Meydanı ve Zafer Parkı [fotoğraf]. (1940-1946). Ankara Fotoğraf, Kartpostal ve Gravür Koleksiyonu (Envanter no: 1099). Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM), Ankara.

